

MARIAN J. PTAK
(Wrocław)

Przywileje ziemskie Księstwa Oleśnickiego z lat 1475–1534

Die Landesprivilegien des Herzogtums Oels aus den Jahren 1475–1534

1. Wprowadzenie. 2. Przywilej z 1475 r. 3. Przywilej z 1490 r. 4. Przywilej z 1492 r. 5. Przywilej z 1505 r. 6. Przywilej z 1527 r. 7. Przywilej z 1534 r. 8. Uwagi ogólne

1. Einführung; 2. Privileg von 1475; 3. Privileg von 1490; 4. Privileg von 1492; 5. Privileg von 1505; 6. Privileg von 1527; 7. Privileg von 1534; 8. Allgemeine Bemerkungen.

1

Powstałe w 1312 r. Księstwo Oleśnickie było monarchią stanową, w której pierwszorzędną rolę, obok księcia, odgrywała szlachta. Jej pozycja ustrojowo-prawna opierała się początkowo na niespisanym prawie zwyczajowym. Spisane monarsze przywileje pojawiły się dopiero w drugiej połowie XV w. Miały one charakter ogólnokonfirmacyjny i dopiero w latach 1527 i 1534 powstały po raz pierwszy konkretne regulacje z zakresu prawa publicznego i prywatnego. Zostały one już w XVII i XVIII w. wydane drukiem, ale do tej pory nie były przedmiotem naukowego zainteresowania, nawet w opracowaniach dziejów Księstwa Oleśnickiego¹.

¹ J. Schickfus, *New vermehrte Schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung...*, ks. III, Leipzig 1625, s. 375–388; J. J. Weingarten, *Fasciculi diversorum jurium. In dessen Vier Theilen, das in Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien [...] übliche Sachsen-Recht, [...] abgehandelt werden...*, Nürnberg 1690, ks. II, s. 203–209, *Codex Ferdinando-Lepoldino-Josephino-Carolinus. Pro Haereditario Regno Bohemiae, ac incorporatis aliis Provinciis, utpote, Marchionatu Moraviae, et Ducatu Silesiae...*, Prag MDCCXX, s. 58–80; J. Ch. Lünig, *Collectio nova, worinn der mittelbahren [...] Ritterschafft in Teutschland [...] sonderbahre Praerogativen [...] enthalten sind*, Franckfurt und Leipzig 1730, cz. I, s. 91–342 (wśród innych przywilejów śląskiej szlachty).

2

Pierwszy przywilej został wydany w Namysłowie (*Namßlaw*) w czwartek przed niedzielą *Laetare*, tj. 2 marca 1475 r., przez Macieja Korwina – króla Węgier i Czech oraz księcia w Śląsku (*Herzog in Schlesien*) – w osiemnastym roku panowania w Rzeszy węgierskiej i w szóstym czeskiej, oraz uwierzytelniony królewską pieczęcią. Jego wydanie wynikało z zamiaru przejścia przez króla w bezpośrednie władanie Księstwa Oleśnickiego w związku z coraz bardziej prawdopodobną bezpotomnością „przyrodzonego księcia” z dynastii Piastów – Konrada Białego (Młodszego)². Manowie i ziemianie (*Mannschaft und Landschaft*) z jedenastu ówczesnych jego weichbildów: Oleśnica (*Oelßen*), Wołów (*Wolaw*), Syców (*Warttenberg*), Bierutów (*Bernstadt*), Trzebnica (*Trebnitz*), Milicz (*Militsch*), Wińsko (*Wintzig*), Sułów (*Zu-lauff*), Żmigród (*Trachenberg*), Wąsosz (*Hernstadt*) i Ryczeń (*Rützen*), zapewne zaniepokojeni tą perspektywą, zwrócili się do Macieja z prośbą o generalną konfirmację posiadanych przez nich uprawnień (*Gerechtigkeiten*), dokumentów (*Brieffe*), poręczeń (*Hand=Vesten*)³, przywilejów (*Privilegien*), łask (*Begnadungen*) i wolności (*Freiheiten*) uzyskanych od książąt oleśnickich. Prosiły także o zatwierdzenie dokumentów, które uległy spaleni lub w inny sposób zostały uszkodzone. Na uwagę zasługuje użycie w końcowej części przywileju powtórnej formuły konfirmacyjnej – powołującej się tylko na władzę Macieja jako króla Czech – która pozwala na używanie i posługiwanie się wszystkimi wolnościami, nadaniami (*Gaben*) i łaskami. Z treści przywileju wynika, że manowie i ziemianie Księstwa Oleśnickiego byli od dawna zbiorowym podmiotem politycznym o charakterze stanowej korporacji, która mogła formułować petycje dotyczące swojego stanowiska prawnoustrojowego w księstwie zarówno wobec aktualnie panującego księcia, jak i jego ewentualnego następcy. Były one akceptowane nie tylko przez miejscowych lennych książąt, ale także przez królów będących formalnie ich lennymi zwierzchnikami.

Już 5 czerwca 1475 r. Maciejowi Korwinowi hołd ewentualny złożyły miasta: Wołów, Syców, Prusice, Milicz, Trzebnica, Wińsko, Sułów i Żmigród⁴. Zastanawiający jest brak: Oleśnicy, Bierutowa, Wąsosza i Ryczenia, choć manowie i ziemianie tych weichbildów byli współinicjatorami i adresatami przywileju z marca tego

² Ur. ok. 1420 zm. 21 IX 1492. K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, t. II, Wrocław 1975, s. 192–194. U schyłku swojego panowania tytułował się najczęściej księciem Oleśnicy, Wołowa i Sycowa, co świadczy o szczególnej roli tych miast i weichbildów w ustroju politycznym ówczesnego Księstwa Oleśnickiego.

³ Uroczyste przyrzeczenie potwierdzone złożeniem podpisu albo przybiciem dłoni.

⁴ *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelner Fürstenthümer im Mittelalter*, t. II, red. C. Grünhagen, H. Markgraf, Leipzig 1883 (dalej: GM II), s. 72–73. Wydawcy tego dokumentu podali w jego nagłówku błędną datę (5 VII 1474) na co słusznie zwrócił uwagę W. Haeusler (*Geschichte des Fürstenthums bis zum Aussterben der Piastischen Herzogslinie*, Breslau 1883, s. 275).

roku. W 1489 r. pod naciskiem stacjonujących w księstwie wojsk Macieja Konrad Biały zrzekł się na jego korzyść całego księstwa. W rezultacie stany księstwa złożyły hołd Maciejowi Korwinowi i jego synowi Janowi⁵.

3

W dniu 4 kwietnia 1490 r. zmarł Maciej Korwin, co postawiło pod znakiem zapytania zrzeczenie się praw do księstwa przez Konrada Białego. W efekcie stany ziemskie księstwa i miasta złożyły wkrótce Konradowi – tytułującemu się „księciem w Śląsku na Oleśnicy, Wołowie i Sycowie” – hołd (*Pflichte, Eyde und Haltung*) i zwróciły się doń o generalną konfirmację swoich praw. Stosowny przywilej został wydany w Oleśnicy w czwartek po dniu Najświętszej Panny, tj. 19 sierpnia 1490 r., i uwierzytelniony książęcą pieczęcią. Zostały w nim potwierdzone uprawnienia, wolności, dobre stare i przyjęte zwyczaje (*gute alte Gewohnheit, alte herkommende gute Gewohnheit*), prawa (*Rechte*), sądy, dokumenty i przywileje. Wystawca przywileju zobowiązywał się ponadto do ich ochrony, zastrzegając jednak, że nie mogą one szkodzić książęcym służebnościom, prawom, władztwom (*Herrschafften*) i starym zwyczajom (*alt Herkommen*).

4

Po śmierci Konrada, 21 września 1492 r., Księstwo Oleśnickie jako opróżnione lenno przypadło Władysławowi Jagiellończykowi. Będąc królem Węgier i Czech oraz księciem w Śląsku, wydał on ziemianom i miastom Księstwa Oleśnickiego w środę po *Conceptionis Beatae Mariae Virginis*, tj. 12 grudnia 1492 r. (w trzecim roku panowania w Rzeszy węgierskiej i dwudziestym drugim w czeskiej), w Oleśnicy dokument uwierzytelniony pieczęcią królewską. Stwierdzał w nim, że zobowiązania stanów wobec Macieja Korwina wygasły z powodu jego wcześniejszej od Konrada śmierci oraz że hołd (*die Huldunge der Land und Städte*) ziemi i miast złożony Konradowi nie naraża na szwank ich czci⁶. Był on traktowany jak przywilej królewski, który konfirmował hołd stanów złożony Konradowi i wydany przezeń przywilej dla stanów ziemskich księstwa.

⁵ W. Haeusler, *op. cit.*, s. 278 za: N. Pol, *Jahrbücher der Stadt Breslau zum ersten Male aus dessen eigener Handschrift...*, t. II, wyd. J. G. Büsching, J. G. Kunisch, Breslau 1813–1824, s. 146 oraz S. B. Klose, *Von Breslau. Dokumentirte Geschichte und Beschreibung. In Briefen*, t. III, cz. 2, Breslau 1783, s. 361.

⁶ J.J. Weingarten, *Fasciculi...*, ks. II, s. 200; GM II, s. 105–106.

Władysław planował początkowo nadać księstwo swojemu bratu Janowi Olbrachtowowi, następnie Janowi Korwinowi, który nawet w dokumencie z 12 grudnia 1492 r. przyrzekł chronić prawa i wolności stanów ziemskich i miejskich Księstwa Oleśnickiego i Wołowskiego⁷. Jednak w 1493 r. Władysław zastawił je księciu piastowskiemu Kazimierzowi cieszyńskiemu⁸. W 1495 r. nadał je ostatecznie, w zamian za zamek Podiebrad i 5000 kóp groszy praskich, synowi Jerzego z Podiebradu – księciu ziebickiemu Henrykowi I Starszemu⁹. Księstwo Oleśnickie znalazło się w ten sposób w rękach ziebickich Podiebradów, którzy panowali w nim do 1647 r. Obejmowało ono w tym czasie następujące miasta i weichbildy: Oleśnica, Wołów, Wińsko, Sułów, Ryczeń, Bierutów, Trzebnica, Psie Pole (*Hundsfeld*), Wąsosz i Wołczyn (*Kunstadt*).

5

Synowie Henryka I ziebickiego – Albrecht¹⁰ i Karol I¹¹, tytułujący się Świętego Cesarstwa Rzymskiego książętami Ziębic, książętami w Śląsku i książętami Oleśnicy oraz hrabiami Kłodzka¹² – wydali w środę po Trzech Królach, tj. 8 stycznia 1505 r., na zamku w Oleśnicy kolejny przywilej konfirmacyjny. Został on uwierzytelniony większą i, jako *contrasigillum*, mniejszą pieczęcią książęcą, które używano łącznie do spraw dziedzicznych i lennych (*zu Erb-Sachen und Lehenschaften*) oraz formułą testacyjną, w której zostali wymienieni wierni ludzie księcia: Nickel Schwindtburg von Kortzendorff¹³ – książęcy ochmistrz (*Hofmeister*), Michel Pintzer von Algorten¹⁴,

⁷ GM II, s. 106.

⁸ 10 X 1493. GM I (Leipzig 1881), s. 276–277.

⁹ 28 IV 1495, *Archiv Český*, cz. V, Praha 1862, s. 457 (oryginał w języku czeskim); GM II, s. 108–109 (streszczenie w języku niemieckim); por. też dokument z 30 IV 1495 r.: GM II, s. 109–113. Henryk I był trzecim synem Jerzego z Podiebradu, ur. 15 V 1448, zm. 24 VI 1498. S. Głogowski, *Genealogia Podiebradów*, Gliwice 1997, s. 22–27.

¹⁰ Ur. 2 VIII 1468, zm. 12 VII 1511. Pierwszym księciem oleśnickim był brat Albrechta i Karola I, Jerzy, który zmarł 10 XI 1502 r. Jego następcą w tym samym roku został Albrecht. S. Głogowski, *op. cit.*, s. 58–61.

¹¹ Ur. 4 V 1476, zm. 21 V 1536. Karol I został księciem oleśnickim dopiero po śmierci Albrechta w 1511 r., będąc równocześnie księciem ziebickim. *Ibidem*, s. 68–74. W czasie wydawania tego przywileju Karol I nie był jeszcze formalnie księciem oleśnickim.

¹² W tym czasie już tylko tytularnie, po sprzedaży Hrabstwa Kłodzkiego w 1501 r. hrabiemu Ulrichowi von Hardeck. GM II, s. 190–193.

¹³ Kunzendorf (Gołędzinów) – wieś położona w weichbildzie trzebnickim. Może być także Dziadowa Kłoda w weichbildzie sycowskim albo Kruszowice w oleśnickim.

¹⁴ Miejscowości tej nie udało się zidentyfikować.

Heinrich Siezicke von Viehe¹⁵, Lorentz i Cuntze Seidlitz¹⁶ bracia von Toplowoda¹⁷, Caspar von Storau¹⁸ – kanclerz księcia, oraz Baltzer Schlochkugel – pisarz kancelaryjny. Świadcowie ci tworzyli prawdopodobnie kolegium zarządzające księstwem, zwane później rządem księstwa (*Regierung*). Przywilej ten wydano na prośbę rycerstwa i manów ośmiu weichbildów, które w tym czasie wchodziły w skład Księstwa Oleśnickiego: Oleśnica, Bierutów, Trzebnica, Wołów, Wińsko, Wąsosz, Ryczeń i Wołczyn¹⁹. Jest w nim mowa o potwierdzeniu niektórych przywilejów i poręczeń (*Hand-Vesten*) oraz łask, wolności, uprawnień, wszystkich dobrych i chwalebnych zwyczajów (*alle gute löbliche Gewohnheiten*), dokumentów, praw i sądów, ale zamieszczono w nim tylko streszczenia przywilejów z 1475, 1490 i 1492 r. Wystawcy zobowiązali się do ochrony wszystkich tych praw z zastrzeżeniem, że nie będą one naruszały książęcej władzy, służebności, zwierzchności oraz bezsprzecznych praw i uprawnień.

6

Kolejny przywilej – po raz pierwszy nie tylko ogólnokonfirmacyjny – został wydany przez wspomnianego wyżej Karola – tytułującego się tylko księciem ziebickim w Śląsku i oleśnickim oraz hrabią kłodzkim – w Oleśnicy w niedzielę po Trzech Królach, tj. 13 stycznia 1527 r., i uwierzytelniony książęcą pieczęcią²⁰. Jak wynika z jego wstępnej części, został on wystawiony z powodu wcześniejszego zobowiązania „rycerstwa i ziemian duchownego i świeckiego stanu” Księstwa Oleśnickiego i jego weichbildów: trzebnickiego, bierutowskiego i wołczyńskiego. Przywilej objął zatem tylko cztery weichbildy – o połowę mniej niż w 1505 r. Taka struktura terytorialna księstwa utrzymała się do 1742 r. Zobowiązanie podjęte na prośbę księcia, zapewne na sejmiku ziemskim księstwa (*Landtag*), polegało na uchwaleniu podatku, który w części został już zebrany i prze-

¹⁵ Viehau (Ujów) w weichbildzie średzkim.

¹⁶ Nazwisko odmiejscowe. Seidlitz (Siedlice) w weichbildzie opolskim.

¹⁷ Tepliwoda (Cieplowody) w weichbildzie żąbkowickim.

¹⁸ Tej miejscowości nie udało się zidentyfikować.

¹⁹ Transumpt tego przywileju sporządzony w dniu Fabiana i Sebastiana, tj. 20 I 1523 r., i uwierzytelniony przez księcia Karola na prośbę „manów i rycerstwa państwa wołowskiego i wcielonych do niego weichbildów i miast” został opublikowany przez J. Heyne, *Urkundliche Geschichte der Stadt und des Fürstenthums Wohlau von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Wohlau 1867, s. 248–251, przyp. 254.

²⁰ Jest on źródłem powielanej w kolejnych publikacjach pomyłki, polegającej na identyfikowaniu go z rzekomą ordynacją ziemską z 1517 r. albo z autentyczną z 1617 r. K. von Kamptz, *Revidirter Entwurf des Provinzial-Rechts des Herzogthums Schlesien und Grafschaft Glatz. Motive zum Schlesischen Provinzial-Recht*, Berlin 1841, s. 167–168; M. Weber, *Die schlesischen Polizei- und Landesordnungen der Frühen Neuzeit*, Köln 1996, s. 409–410.

kazany księciu przed wydaniem przywileju, a jego reszta miała być wypłacona księciu w późniejszym terminie, na rzecz zadłużonego księcia w wysokości 2200 ciężkich marek. Na uwagę zasługuje fakt, że za podstawę opodatkowania przyjęto liczbę i oszacowanie majątków rycerstwa i ziemian, co zapewne miało ścisły związek z uchwalonym – po raz pierwszy przez książęta i stany Śląska na Sejmie Książęcym (*Fürstentag*) w tym samym roku – ogólnos Śląskim podatkiem szacunkowym (*Schatzung, indictio*)²¹.

Okazane w ten sposób przez stany ziemskie wierność, miłość, podległość i dobrowolność stały się dla księcia asumptem do dziękczynnego odwzajemnienia się. Książę podkreślał, że czyni tak z łaski, z wolnej i dobrej woli oraz z mocy władzy książęcej w Ziębicach (*aus Fürstlicher Gewalt zu Münsterberg*). To ostatnie sformułowanie wskazuje, że Karol wystawił ten przywilej jako aktualny książę ziębicki i ewentualny oleśnicki.

Na wstępie solennie przyrzekł, że za swojego życia nie będzie się zwracał do rycerstwa i ziemian, ich poddanych oraz biednych ludzi o jakiekolwiek oszacowania albo podatki (*einigerley Anschlag oder Steuer*). Chodzi tu niewątpliwie o świadczenia nadzwyczajne. Dawało to stanom ziemskim wolność podatkową, ale tylko za życia księcia Karola, czyli do jego śmierci, która nastąpiła w 1536 r. Przyrzekł także, że zarówno on sam, jak i jego ewentualni synowie nie będą żądać podatków zwyczajnych, do których rycerstwo i ziemianie są zobowiązani. To przyrzeczenie oznaczało z kolei wolność podatkową w okresie panowania dynastii Podiebradów, czyli formalnie do 1647 r.

Książę zobowiązał się również do konfirmowania dokumentów i przywilejów wystawionych przez siebie i zmarłego brata Albrechta ziębickiego, zawierających dodatkowe korzyści, łaski i wolności, które z jego polecenia będą z należytą pilnością poszukiwane. Przyrzekł ponadto wystawiać nowe dokumenty w przypadku spalenia lub zniszczenia dawnych oraz nowe dotyczące posiadanych przez rycerstwo i ziemian majątków.

Gwarantował też osobom, które wyraziły zgodę na aktualny albo poprzedni podatek i następnie zostały z niego zwolnione na podstawie przywileju, że nie poniosą z tego powodu żadnej szkody.

Kolejny przepis zezwalał na ustanawianie wiana dla żon (*Leib-Gedinge*) na majątkach lennych poddanych księcia. Jego wysokość nie mogła być jednak większa od podwójnej wysokości majątku wniesionego przez kobietę, czyli posagu (*Heyrath-Gut*). Przywilej podkreślał, że jest to prawo i zwyczaj ziemski (*wie es sonsten*

²¹ K. Orzechowski, *Podatek szacunkowy na tle systemu daninowego Śląska 1527–1740. Studium historycznoprawne*, [w:] „Acta Univ. Wratisl.” nr 2150, „Prawo” CCLXV, 1999. Zob. też wcześniejsze znakomite prace tego Autora.

im Lande recht und gewöhnlich ist). Sformułowanie tego przepisu sugeruje, że była to reguła obowiązująca w majątkach alodialnych, czyli nadanych dziedzicznie na prawie polskim (*Erb und Eigen*), którą następnie zastosowano w nielicznych w księstwie dobrach na prawie lennym, czyli niemieckim (saskim). Przywilej tę praktykę formalnie potwierdził.

Ostatni przepis odnosił się do prawa łowieckiego (*Weydwerck*) poddanych księcia i rycerstwa w swoich majątkach. Stanowił on, że każdy poddany w granicach swojego majątku miał prawo do wolnego łowienia ptaków na polu, bez przeszkód ze strony księcia i jego urzędników. Formułował przy tym zastrzeżenie, że nie może ono być realizowane ze szkodą praw zwierzchnich księcia, zwierzchnictwa lennego, regaliów i służebności oraz każdego dowiedzionego prawa.

7

Drugi i swój ostatni przywilej wydał Karol w Oleśnicy w czwartek po Trzech Królach, tj. 8 stycznia 1534 r. Na uwagę zasługuje jego formuła testacyjna, w której zostali wymienieni trzej bracia Karola tytułujący się książętami Ziębic (Henryk, Jan, Jerzy) oraz jego radcy i wierni: Baltazar Necher – doktor praw i urzędnik (*Officier*) katedry we Wrocławiu, Frantz Steibnitz von Klauder²² – rycerz i komendator (*zu Laschen*)²³, Parüstal Steibnitz von Falkenberg²⁴ – ochmistrz, Wolfgang Prtzechardt oraz Aleksander Mältzer – sekretarz księcia. Owi radcy tworzyli zapewne, pięcioosobowy w tym czasie, wspomniany już rząd książęcy. Dla podkreślenia rangi tego przywileju został on uwierzytelniony nie tylko większą, ale także mniejszą pieczęcią książęcą pełniącą rolę *contrasigillum*.

Jego adresatem byli tym razem prałaci, panowie i rycerstwo Księstwa Oleśnickiego i jego czterech *weichbildów*: Oleśnicy, Trzebnicy, Bierutowa i Wołczyna. Prałaci i panowie, jako odrębne grupy społeczne, pojawili się zatem w przywileju ziemskim po raz pierwszy. Na wstępie Karol przedstawił w nim swoją ciężką sytuację wynikającą z absorbującej go wielce służby na rzecz aktualnego króla, jego poprzedników, podległych ziem i wspólnoty chrześcijańskiej, która przysporzyła mu wielu szkód i długów. Z tego powodu był zmuszony zastawić Wrocławowi część Księstwa Oleśnickiego za kwotę 19 tys. węgierskich guldenów²⁵. Z pomocą

²² Prawdopodobnie Kauder (Kłaczyna) w *weichbildzie* jaworskim.

²³ Lossen (Łosina) w *weichbildzie* trzebnickim. Może być także miejscowość Lauschen w *weichbildzie* oleśniańskim.

²⁴ Niemodlin.

²⁵ Nastąpiło to w 1527 r.

przyszli mu adresaci przywileju, którzy uchwalili dobrowolny podatek (*Hülffe und Steuer*) w wysokości 4,5 kwarty (*fünff halbe Fierdung*) od każdych 100 węgierskich guldenów, płatnych w połowie w dniu święta Trzech Króli (tj. w dniu wystawienia dokumentu, zapewne na sejmiku księstwa), natomiast w drugiej połowie za rok, z przeznaczeniem na wykup tego zastawu od Wrocławia i ponowne włączenie go do księstwa. Chodziło o południowo-wschodnią część z Bierutowem i Psim Polem²⁶. Zastaw tych dóbr przynosi bowiem wiele niedogodności rezydencji książęcej na zamku w Oleśnicy oraz większej części rycerstwa osiadłego wokół niej i miastu z powodu braku wapna i drewna budowlanego.

W imieniu własnym i swoich następców uroczyście przyrzekł, że ten dobrowolnie uchwalony podatek nie przyniesie szkody prałatom, panom i rycerstwu księstwa oraz ich zbiorowym i indywidualnym przywilejom, które zwalniają ich od „zwyczajnego podatku dziedzicznego” (*ordentliche Erb-Steuer*). W związku z tym książę potwierdził i nadał od nowa wszystkie dotychczasowe przywileje ziemskie²⁷, łaski i wolności, zwłaszcza królów Macieja i Władysława, księcia Konrada Białego, swojego ojca i brata oraz własne. Równocześnie zobowiązał się do usunięcia braków występujących w przywilejach, łaskach i wolnościach oraz skasowania w nich tych postanowień, które nie są stosowane. Zapewnił także, że mogą je spokojnie używać na wieczne czasy bez przeszkód ze strony aktualnych i przyszłych książąt i panów Oleśnicy oraz duchownych i świeckich. Książę przyrzekł też spełnić ich uprzednią prośbę dotyczącą poszukiwań w kancelarii książęcej pewnych starych przywilejów. W przypadku nieodnalezienia oryginałów wyrażał zgodę na konfirmowanie widymatów i odpisów znajdujących się w kancelarii i traktowanie ich jak oryginalnych przywilejów.

Po tych sformułowaniach przywilej gwarantował każdemu, jak od dawna, „spokojne używanie swojego majątku” i że nikt bez wyroku zwyczajnego sądu (*unerkandt des ordentlichen Rechtens*) nie może być wyzuty z jego posiadania (*entsetzt noch entwehret*). Została tu zatem sformułowana zasada nietykalności majątkowej. Wyraźnie podkreślona dawność jej funkcjonowania pozwala na upatrywanie jej początków już co najmniej w XV w., może nawet na początku tego stulecia. Niewykluczony jest wpływ odpowiednich postanowień polskich przywilejów ziemskich z pierwszej połowy XV w.

Kolejne przepisy przywileju zostały poświęcone sądownictwu²⁸. Pierwszy z nich regulował kwestię poddawania się jurysdykcji zwyczajnych sądów przez podda-

²⁶ Psie Pole z okolicą, zapewne łącznie z Bierutowem, znalazło się ponownie w rękach księcia w 1534 r.

²⁷ Ta nazwa pojawia się w tekstach przywilejów po raz pierwszy.

²⁸ Więcej na temat sądownictwa: M. Ptak, *Sądy prawa polskiego na tle organizacji wymiaru sprawiedliwości księstwa oleśnickiego XIV–XVIII w.*, „Acta Univ. Wratisl.” nr 946, „Prawo” CLVII, 1988.

nych osiadłych w weichbildach księstwa. Nakazywał on możliwie jak najszybsze, ale zgodnie z porządkiem i praktyką tych sądów, rozstrzygnięcie sprawy. Zakazane było jej wycofywanie bez zgody strony. Jako uzasadnienie tego zakazu podano, że polubowne²⁹ i zwyczajne sądy powinny bez żadnej zwłoki funkcjonować jednako-wo wobec każdego. Jeśli natomiast w jakiejś sprawie wystąpi zwłoka godząca w sprawiedliwość i w uchwalony pokój ziemski³⁰, książę zobowiązał się w imieniu własnym i następców do przywrócenia pożądanego stanu rzeczy jako książę ziemi i najwyższy sąd (sędzia) (*Obriste Recht*).

Kolejny przepis poświęcony był służebnościom prałatów, panów i rycerstwa na rzecz książąt i panów Oleśnicy. Zobowiązał on do ich świadczenia w taki sposób, jak każdy to czynił od dawna, natomiast książę przyrzekał nie obciążać ich nimi ponad miarę.

Przywilej zamykało ponowne przyrzeczenie Karola, jako księcia i pana Oleśnicy, do przestrzegania i ochrony wszystkich postanowień tego przywileju, także w imieniu swoich sukcesorów, z zastrzeżeniem, że nie może to szkodzić ich regaliom, książęcemu zwierzchnictwu (*Obmässigkeiten und Herrlichkeiten*) i dowiezionym prawom.

8

W ciągu prawie sześćdziesięciu lat (1475–1534) wydano w Księstwie Oleśnickim sześć przywilejów ziemskich. Daje to średnio jeden przywilej na dziesięć lat, a w okresie rządów Podiebradów (1495–1534) nawet na trzynaście. Pierwsze cztery miały charakter wyłącznie ogólnokonfirmacyjny i tylko dwa ostatnie konkretyzowały określone kwestie prawne. W porównaniu z innymi księstwami śląskimi pojawiły się one stosunkowo późno, co można tłumaczyć słabością miejscowych stanów ziemskich i silną władzą książąt piastowskich albo równowagą polityczną między stanami i rodzimą dynastią, pomimo częstych podziałów księstwa pomiędzy kilku książąt, zwłaszcza w XV w. Poczucie bezpieczeństwa i stałości pod rządami „przyrodzonych książąt” sprawiało, że stany ziemskie nie były zainteresowane formalizowaniem swojej pozycji ustrojowo-prawnej. Ta sytuacja uległa radykalnej zmianie w ostatniej ćwierci XV w. Przyczyną było pojawienie się nowego czynnika zewnętrznego. Nowego nie tylko dla samego księstwa, ale dla całego Śląska. Był nim Maciej Korwin, jako senior lenny książąt śląskich zainteresowany przejęciem bez-

²⁹ W sprawie sądownictwa polubownego na Śląsku zob. M. J. Ptak, *Postępowanie polubowne w śląskich ordynacjach ziemskich*, [w:] *Postępowanie polubowne w dziejach. Materiały IX Konferencji historyków państwa i prawa: Przemyśl 7–10 lipca 2005*, Wrocław 2006, s. 37–46.

³⁰ Chodzi tu zapewne o ogólnośląski pokój ziemski z 1528 r.

pośredniej władzy w niektórych księstwach. Związane z tym poczucie zagrożenia stanów ziemskich Księstwa Oleśnickiego legło u podstaw pierwszego przywileju z 1475 r. Konfirmacja szeroko rozumianych praw i wolności stanowych przez księcia jawi się w świetle omawianych przywilejów jako niezbędny warunek złożenia mu hołdu, którego istota polegała na formalnym i solennym uznaniu jego politycznego zwierzchnictwa. Relacje między stanami ziemskimi a książętami oleśnickimi miały zatem charakter kontraktowy. Potwierdza to spostrzeżenie podkreślana w tekstach przywilejów inicjatywa ich wydawania samych stanów. W latach dwudziestych XVI w. charakterystyczną przesłanką towarzyszącą wystawianiu przywilejów było dramatycznie narastające zadłużenie oleśnickich Podiebradów.

Wystawcami tych przywilejów byli dwukrotnie królowie Węgier i Czech, raz ostatni książę oleśnicki z dynastii Piastów oraz trzykrotnie ziębicko-oleśnicki Podiebradowie. Przywileje były uwierzytelniane za pomocą pojedynczych pieczęci królewskich, chociaż dwukrotnie zdarzyło się (1505, 1534), że uczyniono to równocześnie dwiema – wielką i małą pieczęcią książęcą, wśród których ta ostatnia pełniła rolę *contrasigillum*. Były one używane łącznie, jak podkreślono w przywileju z 1505 r., do „spraw dziedzicznych i lennych”, czyli dotyczących dóbr alodialnych prawa polskiego i lennych prawa niemieckiego.

Jako ich adresatów wymienia się najczęściej ziemian, ale w towarzystwie mań, miast, rycerstwa, prałatów i panów. Do kategorii ziemian, czyli stanów ziemskich, zaliczano przede wszystkim rycerstwo, a więc właścicieli i posiadaczy dóbr ziemskich na prawie rycerskim (pierwotnym dziedzicznym – polskim) oraz mań władających nimi na prawie lennym (niemieckim) i, bez względu na formę własności i rodzaj prawa, panów. Z tytułu posiadania takich nieruchomości do kategorii ziemian zaliczano także miasta jako korporacje oraz prałatów jako przedstawicieli korporacyjnych osób prawnych prawa kanonicznego (biskupstwo, kapituła, zakon). W związku z tym w przywileju z 1527 r. zastosowano w odniesieniu do rycerstwa i ziemian pojęcie stanu duchownego i świeckiego. W stanie świeckim wyodrębniano natomiast stany ziemskie przeciwstawiane miastom. Na szczególną uwagę zasługuje organizacja weichbildowa ziemian. Obejmowała ona początkowo jedenaście weichbildów, ale ich liczba stopniowo zmniejszała się. Odbiorcą przywileju z 1505 r. byli ziemianie ośmiu, natomiast z 1527 i 1534 r. już tylko czterech weichbildów, zatem nastąpił trzykrotny spadek ich liczby. Przywileje w badanym okresie były zatem adresowane do coraz mniejszej liczby korporacji weichbildowych i tym samym coraz mniejszej liczby ziemian. Trzeba przy tym podkreślić, że nie zdarzały się w tym czasie przywileje kierowane tylko do określonego weichbildu lub grupy weichbildów.

Ostatnie dwa przywileje zawierają konkretne regulacje prawne przede wszystkim w odniesieniu do uprawnień podatkowych ziemian. Wynika z nich, że ziemianie oleśniccy byli zobowiązani do płacenia tylko podatku zwyczajnego, zwanego „dziedzicznym”, o nie określonej podstawie opodatkowania i wysokości. Podatki nadzwyczajne były w pełni dobrowolne, a ich uchwalanie było traktowane jako jednorazowe i wyjątkowe oraz związane z równoczesnymi przyrzeczeniami książęcymi, w których rezygnował z domagania się podatków nadzwyczajnych i nawet zwyczajnych przez określony czas. Przywilej z 1527 r. uregulował ponadto kwestię wysokości wiana ustanawianego w dobrach lennych oraz zakresu uprawnień łowieckich właściciela ziemskiego. Przywilej z 1534 r. sformułował natomiast trzy ważne zasady: nietykalności majątkowej ziemianina, szybkiego postępowania sądowego w sądach zwyczajnych i polubownych – w zgodzie z poczuciem sprawiedliwości i ogólnośląskim pokojem ziemskim – oraz zachowania służebności ziemian na rzecz księcia na dotychczasowym poziomie. Przywileje z 1527 i 1534 r. zapoczątkowały właściwy tym czasom proces legislacyjny, którego zwieńczeniem stanie się opracowanie i uchwalenie przez stany ziemskie w 1583 r. tzw. porządku ziemskiego (*Landesordnung, ordinatio provincialis*) – pierwszego spisu prawa ziemskiego Księstwa Oleśnickiego o znamionach kodyfikacji.